

K niektorým aspektom vymedzenia pojmov etnicita – národ a úlohy etnicity v procese formovania novodobých národov

Milan Olejník

V novodobých dejinách Európy zohral nacionalizmus kľúčovú úlohu pri formovaní vzťahov medzi národmi, v rastúcej miere určoval ich hospodársky, politický, ideový a kultúrny život i miesto jedinca v týchto spoločnostiach. Nacionalizmus nestratil svoju príťažlivosť ani v súčasnosti. Rozpad sovietskeho impéria ukončil experiment, ktorý mal vytvoriť spoločnosť založenú na princípe tzv. proletárskeho internacionalizmu. V postkomunistických štátoch ideológiu marxizmu nahradili viac či menej agresívne varianty nacionalizmu. Tragickú formu nadobudol tento vývoj na Balkáne. Desivým príkladom deštruktívnej sily nacionalizmu sa stala bývala Socialistická federatívna republika Juhoslávie (SFRJ), ktorá bola, v hodnotení poľského diplomata D. Dacha, „od päťdesiatych rokov príkladom pre ostatné štáty reálneho socializmu“.¹

Aj keď sa vysvetlenie príčin konfliktu v Juhoslávii hľadá vo viacerých rovinách („konflikt religii“, „stret civilizácií“, „balkánsky duch“), hybnou silou rozpadu SFRJ bol v prvom rade prudký rast nacionalistických postojov a absencia kompromisu pri presadzovaní záujmov jednotlivých etníc združených v juhoslovanskej federácii.

Rast nacionalizmu a etnického povedomia nie je ohraničený na postkomunistickú Európu. I v krajinách západnej Európy dochádza k profilácii spoločností, ktoré usilujú o akceptáciu svojich kultúrnych, jazykových a v niektorých prípadoch aj politických požiadaviek a ich uznanie zo strany štátno-politických celkov, ktorých sú súčasťou. Tieto procesy prebiehajú v Španielsku, Škótsku a Indii obdobného vývoja je možné registrovať i v ďalších európskych štátoch. Sebaidentifikačný proces francúzsky hovo-

¹ OS, Fórum občianskej spoločnosti, august 1999, Kaligram, Bratislava, s. 13.

riaceho obyvateľstva v kanadskej provincii Quebec vytvára reálnu možnosť rozdelenia Kanady. V USA sa pôvodné indiánske obyvateľstvo, v určitých prípadoch s pozoruhodným úspechom, snaží o vytvorenie spoločenstiev, ktoré by nadviazali na kultúrne dedičstvo svojich predkov a stali sa vo viacerých aspektoch autonómny komunitami. Etnické konflikty, nezriedka doprevádzané násilím, determinujú politickú a spoločenskú situáciu v mnohých krajinách Afriky a Ázie.

Nacionalizmus teda možno definovať ako jednu z principiálnych síl novodobých dejín. Táto skutočnosť našla odraz i v záujme, ktorý venujú tejto problematike spoločenské vedy. Popri histórii sa nacionalizmus a etnicita stali predmetom skúmania sociológov, etnografov, politológov, psychológov, lingvistov, antropológov a príslušníkov ďalších vedných odborov.

Odhliadnuc od množstva foriem, v akých sa nacionalizmus a etnicita prezentuje, štúdium týchto fenoménov komplikuje tiež vágnosť pojmov národ a etnikum. Nemenej komplikovaná je i procesuálna stránka ich vzájomného vzťahu – úloha etnicity pri formovaní národa.

Pojem národ má pôvod v latinskom „nasci“ – narodiť sa, a konzekventne v „nationem“ – rod, rasa. V prvotnom význame teda slovo národ možno vyložiť ako súručenstvo založené na pokrvnom príbuzenstve. Autori J. C. Plano a R. Olton definujú národ ako sociálnu skupinu, ktorá zdieľa spoločnú ideológiu, inštitúcie a zvyky a pocit homogenity. Národ je charakterizovaný silným kolektívnym pocitom spolupatričnosti asociovaným s vymedzeným územím – vlasťou.²

Konkretizáciu pojmu národ však sťažuje skutočnosť, že väzby, ktoré transformujú určité spoločenstvo na národ sa vymykajú precíznej charakterizácii, sú z časti formované emotívnymi pohnutkami jednotlivých členov a sú produktom nepredvídaných historických a spoločenských okolností. Definíciu národov, popis ich národnej povahy a interpretáciu historického vývoja do značnej miery určujú predstavy príslušníkov toho ktorého národa, čo vnáša do národnej seba identifikácie prvok subjektivity.

Rad bádateľov, Ernestom Renanom počnúc, sa zaoberal vymedzením pojmu národ a jeho charakteristikou. Rôznorodosť riešení s akými jednotliví bádatelia prichádzali, svedčí o širokom rozsahu a bohatosti prvkov, ktorý v sebe tento fenomén skrýva.

Podľa Renana je národ duchovným princípom, determinovaným minulosťou a prítomnosťou. Národ je produktom dlhého reťazca činov, obetí

² Plano, J. C. – Olton, R.: *The International Relations Dictionary*. New York 1969, s. 119.

a zanietenia. Existencia národa „je každodenným plebiscitom; je, tak ako existencia individua, perpetuálnou confirmáciou života.“³

V kontraste k duchovnému spojivu pri charakteristike národa, marxizmus akcentuje tzv. objektívne aspekty, akými sú spoločný jazyk, územie a hospodárska báza.

Max Weber považuje jazyk, územie, kultúru náboženstvo atď. za komponenty, ktorých formatívna úloha pri utváraní národa je náhodná a prejavuje sa s rôznou intenzitou. Ak existuje spoločný integrujúci faktor pri tvorbe národa, prezentuje sa v politickej rovine. Pre etablovanie národa sú rozhodujúce materiálne a ideové záujmy osôb, ktoré sa považujú za špeciálnych „partnerov“ špecifickej „kultúry“ rozšírenej v určitej komunite. Pod vplyvom týchto skupín, nezakrytá prestíž „moci“ je transformovaná do iných foriem prestíže, obzvlášť do pojmu „národ“.⁴

Viaceri autori, medzi nimi Eric Hobsbawm, akcentujú úlohu tradícií pri charakterizácii národov. E. Hobsbawm definuje národ ako „vynájdenu tradíciu“, pri zrode ktorej zohrávali obzvlášť významnú úlohu tri faktory – základné vzdelanie, štátne sviatky a oslavy a „masová produkcia verejných pamätníkov a monumentov“.⁵

Ernest Gellner, autor početných prác venovaných problematike nacionalizmu, priznáva ťažkosti spojené s precíznym vymedzením pojmu národ a opiera sa o procesúalnu stránku pri charakterizácii tohoto pojmu. Podľa Gellnera sú príslušníkmi určitého národa osoby, ktoré zdieľajú rovnakú kultúru, pričom kultúra je chápaná ako systém ideí, znakov, asociácií, foriem správania a komunikácie. Príslušníci národa si musia byť týchto skutočností *vedomí* a musia sa s nimi *vedome* (kurziva E. G.) stotožniť.⁶

Rozdielne je tiež chápanie pojmu národ v rôznych kultúrach a jazykoch. V ponímaní národa figurujú dva základné prístupy – princíp občiansky a princíp etnický. Prístup občiansky, podľa ktorého je národ súhrnom občanov určitého štátu, je výsledkom historického vývoja v krajinách západnej Európy. Vznik centralizovaných štátov v západnej Európe v 18. storočí pripravil podmienky pre vznik „politických“ národov – spoločenstiev vzniklých fúziou jednotlivých etnických komunít. Formatívnu úlohu v procese vytvárania politických národov zohrávala štátna moc. Tento vývoj má svoj odraz i v jazykovej sfére. Napríklad anglický výraz „nationality“

³ Renan, E.: *Qu'est-ce qu'une nation*. Paris 1882, s. 26.

⁴ Weber, M.: *Essays in Sociology*. London 1948, s. 171.

⁵ Hobsbawm, E. – Ranger, T. (ed.): Introduction: Inventing Traditions and Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914, in: *The Invention of Tradition*. CUP: Cambridge 1983, s. 13–14.

⁶ Gellner, E.: *Nations and nationalism*. New York 1983, s. 7.

nekorešponduje so slovenským termínom „národnosť“, ale označuje štátnu príslušnosť.⁷

V krajinách strednej a východnej Európy sa určujúcim v chápaní národa stal etnický princíp. Pokusy o fúziu jednotlivých etník do homogénnych „politických“ národov, stroskotali na rezistencii jednotlivých etnických spoločenstiev. Klasickým príkladom je neúspešný pokus o vytvorenie jednotného „uhorského národa“. V tomto prípade je však potrebné mať na zreteli, že v prípade Uhorska nebolo určujúcim cieľom utvorenie štátu utvoreného na občianskom princípe, ale asimilácia maďarských etnických spoločenstiev Uhorska maďarským národom. V tomto kontexte etnické konflikty medzi Maďarmi a Slovákmi, ktoré prepukali s rôznou intenzitou po zániku Uhorska, sú potencionálnym nebezpečením pre vzájomné vzťahy medzi týmito národmi i v súčasnosti.⁸ Obdobne, pokusy o sformovanie „československého“ národa po vzniku ČSR, ktorých aktérom bol predovšetkým E. Beneš a ktoré zastávala aj časť slovenských politikov medzivojnového obdobia, nenašli odzvu tak medzi Slovákmi, ako i Čechmi. Naopak, etnický princíp prevládol a po rozpade totalitného režimu v novembri 1989, v relatívne krátkom čase, československú federáciu nahradili dva samostatné štáty.

Pojem etnicita, rovnako ako pojem národ, nie je možné vymedziť jednoznačne. Antickí Gréci používali slovo „ethnos“ vo viacerých významoch. Ethnos mohol označovať skupinu ľudí, zvierat alebo predmetov (ethnos laon – zástup mužov, ethnea ornithon – krdeľ vtákov). Používalo sa tiež pre označenie rodu (ethnos gunaikon – ženy ako celok) a slúžilo pre vymedzenie príslušníkov určitej komunity (Herodotos hovorí o „to Medikon ethnos“ – obyvateľoch obce Medikon).⁹

Pôvodne sa teda pojem etnicita používal pre označenie skupiny pozostávajúcej z členov určitého druhu, pritom medzi jednotlivými členmi mohla, ale nemusela existovať vedomá príbuznosť.

Slovom „ethnie“ sa vo francúzštine označuje komunita, diferencovaná svojimi kultúrnymi špecifikami, ktoré sú výsledkom historického vývoja. V tomto chápaní dominuje súbor unikátnych historických udalostí, ktorý sa podpísal na vývoji daného etnika, v dôsledku čoho sa jednotlivé spoločenstvá vymedzujú vo vlastnom ponímaní a v ponímaní iných.

⁷ Ryčtelík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století, Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava 1997, s. 16.

⁸ Príkladom konfliktov, ktoré zafazujú maďarsko – slovenské vzťahy i v súčasnosti bola okupácia južného Slovenska po Viedenskej arbitráži a, konzekventne, postup československých úradov voči maďarskej menšine v rokoch 1945–1948. K povojnovému obdobiu pozri Šutaj, S.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*.

⁹ Smith, D. A.: *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1986, s. 21.

V prácach súčasných autorov sú pri vymedzení etnicity zohľadňované rôzne aspekty. Podľa A. D. Smitha je etnická komunita charakterizovaná spoločným menom; mýtmi popisujúcimi jej zrod; zdieľanou históriou; vlastnou kultúrou, ktorej principiálnymi zložkami sú jazyk a náboženstvo; vlastným územím a pocitom solidarity.¹⁰

Tieto vymedzenia však nie sú všeobecným pravidlom. Existujú spoločenstvá, ktoré postrádajú niektoré z uvedených charakteristík a predsa sú ponímané ako etniká (napríklad etnické komunity žijúce v diaspore, „ahistorické“ etnické spoločenstvá a pod.).

Etnické spoločenstvá sú výsledkom celého radu vonkajších – objektívnych, ale i vnútorných faktorov. Predmetom diskusie je v tejto súvislosti tiež otázka, či sa príslušníkmi jednotlivých etnických komunít stávajú ľudia vedome, na základe pragmatických pohnútok, alebo či sú ľuďom etnické väzby dané. Protikladné stanoviská k tejto otázke zaujímajú teórie inštrumentalizmu (niektorí autori používajú pomenovanie modernizmus) a primordializmu.

Autori, akcentujúci pragmatické pohnútky, zastávajú názor, že jedinci ponímajú spoločenstvá v ktorých žijú, prípadne do ktorých vstupujú, ako inštrumenty pre dosiahnutie svojich cieľov. Sociálne väzby sú vytvárané racionálne, na základe kalkulatívnych pohnútok. Ich trvácnosť je podmienená úžitkom, ktorý jedincovi prinášajú.

Podstatou primordializmu je názor, že jedinec vytvára väzby k spoločenstvu na základe vnútorných hlbokých podnetov, bez toho, aby o nich vedome rozhodoval. V krajnej podobe sa tieto názory prezentujú vo forme sociobiologických koncepcií, ktoré sociálnosť a spoluprácu ľudí vysvetľujú potrebou ochrany a rozšírenia vlastného genetického materiálu. Jadrom primordiálnych väzieb sú popri jazyku, náboženstve a tradíciách i pokrvné väzby.¹¹

V čistej forme obe teórie nezohľadňujú historické, vývojové hľadisko. V postindustriálnej spoločnosti má jedinec nezmerne väčšie možnosti rozhodovať o výbere svojich spoločenských väzieb, ako tomu bolo v minulosti. V praveku bola príslušnosť k skupine principiálnou podmienkou prežitia. Jednotlivec mal minimálnu možnosť výberu. Z tohoto aspektu možno hodnotiť rozhodujúcu väčšinu spoločenských väzieb ako primordiálne. Po vytvorení prvých foriem občianskej spoločnosti v gréckych mestských štá-

¹⁰ Tamže, s. 22–31.

¹¹ K analýze významu primordializmu a inštrumentalizmu pre formovanie etnickej a národnej identity vid': Bačová, V.: Primordiálny versus inštrumentálny základ etnickej a národnej identity. *Československá psychológia*, č. 4, s. 303–313.

toch síce vznikol priestor pre sociálnu mobilitu, avšak miesto jednotlivca v spoločenskej štruktúre komunity vymedzovalo množstvo zvykových i právnych determinánt. Navyše, i v mestách s demokratickou ústavou, akými boli napríklad Atény, určité skupiny obyvateľstva (otroci, cudzinci) nemali možnosť slobodného výberu príslušnosti k jednotlivým spoločenským skupinám. Vo feudalizme určoval miesto jedinca v spoločnosti sociálny systém s nízkou úrovňou spoločenskej flexibility. Feudálnu spoločnosť charakterizovali priam nepreniknuteľné sociálne, ekonomické a kultúrne rozdiely, ktoré poskytovali len obmedzené možnosti pre vznik inštrumentálnych väzieb. Sociálna mobilita bola podmienená likvidáciou feudalizmu či už násilnou, alebo evolučnou cestou. Z historického aspektu teda vývoj spoločnosti možno charakterizovať ako proces nahradzania primordiálnych väzieb väzbami inštrumentálnymi. Analogicky, väzby definujúce jednotlivé etnické spoločenstvá, ktoré sú do značnej miery dôsledkom nízkej sociálnej mobility predindustriálnej spoločnosti, majú prevažne primordiálny ráz. Jazyk, náboženstvo, mýty, folklór, tradície, rituály, architektúra, ale tiež spôsob odievania, príprava sviatočných i každodenných jedál atď., ktorými sa jednotlivé etniká odlišujú od vonkajšieho prostredia, sú výsledkom dlhodobého vývoja, sú trvácne a vytvárajú most medzi minulosťou a prítomnosťou. Sankcionované časom, tieto väzby umožnili komunitám uchovať svoju etnickú identitu i v prípadoch dlhotrvajúceho útlaku, prípadne núteného exilu.

Z hľadiska trvácnosti, homogenity a schopnosti transformovať sa na národ existujú medzi jednotlivými etnikami hlboké rozdiely. A. D. Smith delí etnické spoločenstvá na dva základné typy – na extenzívne a intenzívne. Integrujúcou zložkou extenzívnych etník je šľachta spolu s klerikmi a úzkou vrstvou inteligencie. K intenzívnym etnikám patria spoločenstvá tvorené prevažne mestskými komunitami. Dominantnú úlohu v nich zohrávajú kňazské, obchodné a remeselné elity. V protiklade k extenzívnym etnikám, v ktorých sú nositeľmi etnickej identity takmer výlučne len privilegované vrstvy, intenzívne etniká (A. D. Smith používa tiež pomenovanie „demotické“ etniká) integrujú v svojom rámci väčšinu príslušníkov danej komunity. A. D. Smith priznáva zovšeobecňujúci charakter tohoto rozdelenia, ktoré sa nevzťahuje na všetky typy etnických spoločenstiev.¹²

Obdobne diferencuje predindustriálne spoločnosti E. Gellner. Podľa E. Gellnera jednotlivé spoločenstvá, ktoré definuje ako „kultúry“, možno rozdeliť do dvoch skupín. Na jednej strane sú to samosprávne komunity

¹² Smith, D. A.: c.d. ..., s. 76–77.

s vysokou mierou politickej participácie členov, a na strane druhej rozsiahle, nezriedka etnicky nesúrodé celky kontrolované centrálnou politickou mocou. V dôsledku nízkej technickej úrovne predindustriálnych spoločenstiev je však stupeň politickej kontroly z centra rôzny a centrálna moc je nútená koexistovať s miestnymi mocenskými štruktúrami.¹³

Diferencovanosť etnických komunít sa nevyhnutne premietla do spôsobu, akým tieto spoločenstvá ovplyvnili (a ovplyvňujú) formovanie národov. Proces vytvárania novodobých národov, počiatok ktorého kladie väčšina bádateľov do druhej polovice 18. storočia, podnietil rozvoj hospodárstva a konzekventne vzdelania v krajinách západnej Európy. Vynález kníhtlače pripravil podmienky pre masové šírenie informácií, ktoré pracne zhotovované rukopisy neumožňovali. Od roku 1500 do konca 16. storočia počet vytlačených kníh narástol desaťnásobne. Rastúce množstvo kníh narušilo monopol latinčiny ako výlučného literárneho média v Európe a pripravilo pôdu pre „zliterárnenie“ jazykov jednotlivých etnických komunít.¹⁴ Tento proces zároveň viedol k rozšíreniu niektorých miestnych jazykov a dialektov, ktoré sa stali literárnymi jazykmi.¹⁵ Hybnou silou výrazných zmien v Európe, vrátane transformácie charakteru a úlohy jazyka v spoločnosti, sa stala priemyselná revolúcia. Sociálnym dôsledkom priemyselnej revolúcie bol dovtedy nemysliteľný nárast mobility a narušenie lokálnych spoločenských štruktúr. Priemyselná výroba vyžadovala vytvorenie štandardnej formy jazyka s vysokým stupňom precíznosti. Koncentrácia veľkého množstva osôb na relatívne malom priestore vytvorila podmienky pre vzájomnú komunikáciu a uľahčila šírenie informácií. Podľa E. Gellnera, explicitná a precízna forma komunikácie sa stala všeobecnou, dôsledne využívanou a dôležitou.¹⁶

Hospodárske, kultúrne a spoločenské zmeny vyvolané priemyselnou revolúciou vytvorili podmienky pre transformáciu etnických spoločenstiev na národy. Nie všetky etnické komunity však boli a v súčasnosti sú schopné takejto transformácie. Špecifiká historického a kultúrneho vývoja, politická situácia a nepriaznivé vonkajšie okolnosti rozhodovali o úspechu, či neúspechu transformácie etnika na národ.

Z historického hľadiska je možné rozčleniť formovanie národných spo-

¹³ Gellner, E.: c.d. ..., s.13.

¹⁴ L. Febvre a H. J. Martin odhadujú počet vytlačených kníh na 20 miliónov v roku 1500 a celkový počet vytlačených zväzkov v roku 1600 na 200 miliónov. Febvre, L. – Martin, H. J.: *The Coming of the Book. The Impact of Printing, 1400–1800*. London 1976, s. 248–249.

¹⁵ Anderson, B.: *Imagined Communities*. London 1991, s. 36–46.

¹⁶ Gellner, E.: c.d., s. 33.

ločenstiev v Európe do dvoch skupín. Väčšina bádateľov kladie deliacu čiaru medzi západoeurópskym nacionalizmom a procesmi, ktoré viedli k vzniku národov vo východnej Európe. V západoeurópskych monarchiách bola hybnou silou pri konštituovaní národa centralizovaná politická moc. Veľká francúzska revolúcia vniesla do procesu formovania národa občiansky princíp. Výsledkom bolo vytvorenie „politických“ národov, pri formovaní ktorých etnicita nezohrávala rozhodujúcu úlohu. Tento vývoj je typický predovšetkým pre Anglicko a Francúzsko. V týchto krajinách proces formácie národných spoločenstiev nebol prepojený s bojom o nezávislosť, ktorý je silným motívom etnickej mobilizácie. V prípade Nemecka a Talianska mal však etnický prvok už zreteľnejšiu dimenziu. Pruský ministerský predseda O. Bismarck, považovaný za zjednotiteľa Nemecka, prehlásil, že zjednotenie nemeckého národa nebude výsledkom „parlamentných debát“, ale bude vybojované „železom a krvou“.¹⁷ Obdobne, ministerský predseda piemontského kráľovstva, G. Cavour, prezentoval vojenský konflikt s Rakúskom ako boj za oslobodenie území obývaných Talianmi spod rakúskeho područia a utvorenie Talianska, ako národného štátu.¹⁸ Na druhej strane Nemci, ani Taliani nestáli pred úlohou vytvoriť štandarizované jazykové médium, tak povediac „na zelenej lúke“ a vybudovať systém vzdelávacích inštitúcií. Prekážkou k dosiahnutiu plnej národnej suverenity bola absencia politickej nezávislosti. Väčšinu Talianska ovládali cudzie mocnosti. Obdobne, väčšina Nemcov žila v malých a slabých štátoch, ktoré neboli schopné nemeckú kultúru politicky zastrešiť. Avšak taliančina i nemčina boli štandarizovanými spisovnými jazykmi, Nemecko i Taliansko malo bohatú literatúru, rozvinuté školstvo a akadémie. E. Gellner charakterizoval zjednotenie Nemecka a Talianska ako proces likvidácie disproporcie medzi kultúrnou vyspelosťou oboch národov a neadekvátnej politickej nadsťavby.¹⁹

Proces utvárania národných komunít v centrálnej a východnej Európe mal radikálne odlišný charakter. Habsburské impérium, po roku 1867 transformované na Rakúsko – Uhorsko, si až do svojho rozpadu uchovalo feudálny ráz. Jednotlivé etniká, ktoré prechádzali hospodárskym a kultúrnym vývojom v rámci monarchie, nemali možnosť preniesť tento vývoj do politickej roviny. Frustrácie, spôsobené absenciou zodpovedajúcich

¹⁷ Crankshaw, E.: *Bismarck*. New York 1981, s. 133.

¹⁸ Hall, W. P. – Davis, W. S.: *The Course of Europe since Waterloo*. New York 1941, s. 167–186.

¹⁹ Gellner, E.: c.d., s. 99.

politických reforiem, viedli k rastu rezistencie, ktorá mala v rámci Rakúsko – Uhorska výrazne etnický charakter. Faktorom, ktorý mal špecifický dopad na prerastanie etnických komunít do národných útvarov bol tiež romantizmus.

Po Viedenskom kongrese sa romantizmus stal určujúcim ideovým a umeleckým prúdom v Európe. V romantizme našli európske národy, sklamané zlyhaním osvieteného racionalizmu, východisko z devastácie napoleonských vojen. Romantizmus sa zároveň stal účinným nástrojom rastu etnického povedomia. V dielach romantických autorov dostávali dejiny, vrátane histórií etník, mystický nádych. Historické fakty sa prelínali s legendami. Minulosť bola pretvorená na epický príbeh, v ktorom dominovali hrdinské skutky predkov.²⁰

Legendarizácia pôvodu a skutkov zakladateľov dynastií a dokazovanie vznešenosti ich pôvodu bola častým zjavom i v minulosti. Účelom týchto snáh bolo vytvorenie historickej legitimity pre vládcu a jeho pokrvné príbuzenstvo, prípadne úzku kastu, bezprostredne asociovanú s panujúcou dynastiou.²¹ V protiklade k minulosti, romantickí historici usilovali o etablovanie historickej legitimity celej etnickej komunity a jej povznesenie ako spoločenstva s vlastnou bohatou minulosťou.

V dielach národných buditeľov hrdinské skutky predkov spravidla ostro kontrastujú s neutešenou prítomnosťou. Popri nostalgii, cieľom týchto prác bolo „prebúdať“, bojovať s letargiou, ktorá v poňatí národne orientovaných spisovateľov stojí v ceste rozvoju národného povedomia. Paralelne, v závislosti na stupni jazykovej „dotvorenosti“, prebiehal menej či viac intenzívny zápas o definitívnu podobu spisovného jazyka. Ilustratívnym príkladom takéhoto vývoja sú spory o spisovnú slovenčinu.

Cieľom snáh o rekonštrukciu, prípadne „vynájdenie“ minulosti a transformáciu jedného z lokálnych jazykov (dialektov) na všeobecne akceptovaný spisovný jazyk, bolo vytvoriť kultúrnu bázu, ktorá by umožnila danej etnickej komunite zaujať rovnocenné postavenie vis-a-vis vyspelým európskym národom. Postupne tieto snahy nadobúdali i politickú dimenziu.

V revolučnom roku 1848 v Rakúsku jednotlivé etnické spoločenstvá usilovali popri splnení svojich kultúrnych a jazykových požiadaviek i o akceptáciu ich nárokov na politické reformy.

²⁰ V slovenských podmienkach sú charakteristickým príkladom takéhoto prístupu k minulosti práce historika J. Papánka.

²¹ Potreba získať historickú legitimitu je zreteľná najmä v prípadoch, keď etablovanie novej dynastie bolo výsledkom dobyvačných vojen. Napríklad králi merovejskej dynastie začali po prijatí kresťanstva odvodzovať svoj pôvod od bájneho trójskeho hrdinu Eneasa.

Aktérmi etnickej mobilizácie v krajinách strednej a východnej Európy boli prevažne humanitne vzdelaní dejatelia, medzi ktorými boli početne zastúpení kňazi. Predovšetkým príslušníci nižšieho kňazského stavu, pôsobiaci na farách a úzko spojení so životom miestneho obyvateľstva, pociťovali potrebu hľadať východisko z neadekvátnych, v mnohých prípadoch ponížujúcich podmienok, v akých sa toto obyvateľstvo nachádzalo. Riešenie hľadali predovšetkým v oslobodení spod národnostného útlaku a vybudovaní politicky a kultúrne samostatného spoločenstva.

Transformáciu jednotlivých etnických komunít na národné spoločenstvá komplikovala zložitá geopolitická situácia. V regióne strednej a juhovýchodnej Európy prakticky neexistovali etnicky jasne vymedzené hranice. Jednotlivé etniká sa prelínali, čo znemožňovalo vytvorenie etnicky homogénnych štátnych útvarov. Tento problém permanentne poznačil vzťahy medzi štátmi, ktoré vznikli na území Rakúsko-Uhorska po prvej svetovej vojne. Ich súčasťou sa stali etnické menšiny. Zahraničnopolitické vzťahy týchto štátov boli v medzivojnovom období v rastúcej miere ovplyvňované práve existenciou etnických menšín. Minoritné spoločenstvá sa stali živnou pôdou radikálneho nacionalizmu a nezriedka interetnické tenzie vyústili do vojnových konfliktov v Európe i za jej hranicami. Bohužiaľ nebezpečie medzietnických stretov v mnohých oblastiach sveta zostáva aktuálne aj v súčasnosti.

About Some Aspects of Definition of Terms Ethnicity – Nation and the Role of Ethnicity in the Process of Development of Contemporary Nations

Milan Olejník

The notions of nationality and ethnicity stubbornly resists attempts to define them with scientific, or at least, comfortable degree of precision. Vagueness and versatility of these notions are consequently affecting characterization of their mutual relation and their role in history of humankind. This vagueness is strikingly noticeable when historical, sociological, ethnographical and other analysis of these notions is attempted. In spite of almost ephemeral nature of ethnicity and nationality, their significance in modern history is staggering. The paper is offering, in concise mode, an overview of basic approaches to these issues by diverse authors in general level and is attempting to implement theoretical outcomes to the concrete conditions, which had an impact upon the history of Slovakia.